

Марковський Броніслав

МІФОРЕЛІГІЙНИЙ СИМВОЛ ТА ПРОБЛЕМА САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглянуто проблему співвідношення традиційного міфореелігійного символу та симулякру в умовах глобалізаційних процесів у контексті проблеми релігійності сучасної людини. Акцентовано увагу на значимість символіки для формування «позитивної ідентичності», морального та психологічного здоров'я особистості.

Ключові терміни: міфореелігійний символ, симулякр, самоідентифікація.

Марковський Б. Мифореелігійний символ и проблема самоідентифікації личности

В статтє рассматривается проблема соотношения традиционного мифореелігійного символа и симулякра в контексте проблемы релігійності современного человека. Акцент делается на значимости традиционной символики для формирования «позитивной ідентичности», морально-го и психологического здоровья личности.

Ключевые терміны: мифореелігійний символ, симулякр, самоідентифікація.

Markovsky B. Mythological and religious symbol and the problem of self-identification of a person

The article deals with the problem of correlation between traditional mythical and religious symbol and symulakr in the context of religiousness of a modern man. It is indicated the meaningfulness of symbolism for forming «positive identity», moral and psychological health of personality.

Keywords: mythological and religious symbol, symulakr, self-identification.

У зв'язку з процесом глобалізації, небувалим поширенням інформації та наступом культури постмодерну, особливо значимою стає проблема кризи особистості, кризи її ідентичності. Ідентифікація особистості в умовах панування інформаційних

технологій і засобів масової інформації є центральною і повсякденною проблемою для кожного, хто ще здатен до свідомого і критичного сприйняття дійсності, хто ще не перетворився на інструмент, механізм, «периферійний пристрій» комп'ютера чи телевізора.

Постійний біг уперед, нестримний потяг до нового, руйнація минулих, стабільних і довготривалих форм комунікації ускладнюють проблему формування «позитивної ідентичності». Сучасні засоби масової інформації порушують кордони, системні властивості статі, класу, етносу, нації, релігії, субкультури. Вони руйнують попередні соціальні інститути, котрі формували ідентифікаційний процес.

Що завжди було в основі ідентифікації та самоідентифікації особистості? Це, насамперед, традиція, яка поставала як система конкретної міфорелігійної символіки, що виражала «дух» певної спільноти та репрезентувала усі комунікативні і соціальні функції міфу, на що вказує етимологія терміна: «συμβολή» у давніх греків – це два уламки однієї пластини, за якими здійснювалася ідентифікація особи.

Символ – це одне із центральних понять філософії, естетики, філології, без нього неможливо побудувати ні теорію мови, ні теорію пізнання. Незважаючи на ілюзію загальнозрозумілості, поняття символу є одним із найбільш суперечливих. Сьогодні не існує більш-менш однозначної теорії символу. Так, досить часто, його зміст розкривається через зіставлення із спорідненою категорією образу. Але, якщо образ передбачає предметну тотожність самому собі, то символ робить акцент на іншій стороні тієї ж суті – на виході образу за власні межі, на наявності певного смислу, інтимно злитого з образом, але йому не тотожного. Предметний образ і глибинний смисл виступають у структурі символу як два полюси, немислимі один без одного, але розведені і такі, що породжують між собою напругу, в якій і є сутність символу. Переходячи у символ образ стає «прозорим», смисл «просвічується» крізь нього, будучи даним як смислова глибина, смислова перспектива, що потребує нелегкого «входження в себе». Смисл символу неможливо досягнути простим зусиллям розуму, в нього необхідно «вжитись». Саме в цьому полягає принципова відмінність символу від алегорії: смисл символу не існує як певна раціональна формула [1, 155 – 156].

Проблеми самоідентифікації в наш час викликані поверхневим спогляданням традиційної символіки. Сутність міфо-релігій-

них символів залишаються закритою для більшості, їх намагаються пристосувати до системи коду (пануючої системи знаків), замінюючи світом мертвих знаків і штампів (симулякрів, згідно з Ж. Бодріаром). Ми живемо в умовах особливо хитро вибудованого тоталітаризму – тоталітаризму симулякрів, які протистоять символу. Символ – це знак, що є спільним законом, правилом означення, яке допускає присутність багатьох значень і рівнів виразу смислу. Симулякр заперечує стрижневу сутність символу, але робить це дуже непомітно, маскуючись у зовнішньому під символ (таким прикладом симулякру є зовнішньо-обрядовий формалізм святкування християнського Різдва багатьма людьми, які вважають себе релігійними, і для яких далекою є внутрішня сутність свята). Симулякр є копія, що має претензію оголосити себе оригіналом. Симулякри існували і раніше, але в наш час симуляція досягає найвищого рівня, вона прагне стати абсолютною і повністю замінити собою реальність життя; утворилася тотальна система коду, яка поширює симулякри [2, 126]. В цих умовах вже неможливо і непотрібно розрізняти добро і зло, істину і заблудження. Життя втрачає свою повноту, слабшають емоції, почуття. Вже немає підґрунтя для героїчних вчинків, залишається лише правило слідування коду моди та реклами; видимість стає більш реальною ніж сама реальність.

Свідомість сучасної людини наповнена уривками різноманітних міфів, які часом дуже дивним чином переплітаються. Таке враження, що відбувається якась грандіозна робота над створенням нового комплексного псевдоміфу зовсім нової епохи – епохи «*homo informatikus*».

Вже не раз в історії гинули цілі культури із-за умертвіння їх символів. Нудьга, песимізм, цинізм і пов'язані з цими душевними хворобами алкоголізм та наркоманія мають прямий зв'язок із кризою традиційної міфорелігійної символіки. Тоталітарні ідеології ХХ ст. тимчасово наповнювали вакуум духовності. Їх неминучий крах ще більше загострив проблему здорового світовідчуття. Сьогодні вся система схиляється до недетермінованості, будь-яка реальність поглинається гіперреальністю коду і симуляції. Принцип симуляції панує над нами. Внутрішньо усвідомлені цільові установки зникають, тепер нас формують під наперед задану модель. Філософія століттями роздумувала про буття, але сьогодні їй довелося зіштовхнутися з новим предметом – симулятивним псевдобуттям [3, 43-45].

Симулякр, як псевдореальність народжується в умовах вакууму символічного сприйняття світу. Символ пов'язаний з реальністю, він має онтологічну значимість, а симулякр – ні. У цьому і полягає небезпека, як для буття соціуму, так і людини. Схожі думки задовго до Бодріяра висловлював С. Булгаков, підкреслюючи різницю між релігійними символами і поняттями-шкарлупами, які не мають об'єктивного змісту [4, 67]. Як подолати створений симулякром код буття? Головні засоби боротьби, згідно з концепцією Бодріяра, – це іронія шляхом симуляції симулякру та позбавлення його смислу [2, 159]. Але, на нашу думку, це «поле гри» пануючого коду і він знаходить успішні засоби трансформації результатів такої боротьби на свою користь. Будучи атеїстом Ж. Бодріяр не зважає на релігійний чинник. Але саме у цій сфері ми можемо відшукати шляхи оздоровлення. Жива міфореалістична символіка – це смертельна небезпека для коду симуляції. Але потрібно пробудити вміння бачити і осягати її сутність. В основі християнської символіки перебуває ідея самопожертви, особливо неприємна і замовчувана в умовах сучасної цивілізації споживачів. Ідея самопожертви радикальним чином руйнує підґрунтя системи симуляції, яка купує людей дарунками. Одна з найсуттєвіших характеристик символічного – це оберненість, і тому влада прагне замінити символ симулякром. «...Дарунок є джерело і сама сутність влади. Влада скасовується лише поверненням дару – це і є оберненість символічного обміну», – пише Ж. Бодріяр [2, 108]. Але, коли мова йде про матеріальне благополуччя або дар стосується твого життя – це потребує значних героїчних зусиль. Дуже часто ситуація влаштовує обидві сторони, які не хочуть бачити у християнському символі вимоги до самопожертви і шляхом негласного «суспільного договору» заміняють його гламурним глянцем традиційної зовнішності. Іншим поширеним варіантом симуляції є поширення різноманітних окультних та теософських вчень, які спотворюють прадавню сутність міфічної символіки.

Слід зазначити, що пануюча система коду має і своїх адептів у філософії постмодерну, які прагнуть «викрити символ» та «врятувати світ від сили слова». Ж. Делез виправдовує симулякри у контексті боротьби з платонівським розумінням символу яке, мовляв, заважає становленню нового: «Спростувати платонізм означає наступне: відкинути примат оригінала над копією, зразка над образом. Прославити царство симулякрів і

відображень» [5, 90]. На нашу думку така позиція відкриває необмежені можливості для маніпулювання свідомістю за допомогою «нової мови». Під загрозою опиняється фундамент європейської цивілізації. Складається враження, що постає завдання розчистки місця для будівництва чогось принципово нового. Пригадуються слова героя роману Т. Мана «Доктор Фаустус» про те, що ідея культури – скороминуца і може розчинитися у чомусь іншому і майбутнє зовсім не обов'язково повинно їй належати [6, 58].

Хотілося б зазначити особливу силу впливу міфологічних символів на людину у її найрізноманітніших життєвих проявах. Це і героїзм воїнів, яких надихала певна реліквія, це чудесні зцілення перед іконою, це життєдайна сила після Євхаристії тощо. Енергія міфічних образів святості підносить людину, просвітлює темні закутки її душі, пробуджує приховані сили, допомагає досягнути істину. О. Лосєв, характеризуючи особливості міфічного буття, доводить, що воно охоплює весь комплекс найрізноманітніших думок, почуттів, настроїв і вольових актів, які притаманні людині в усіх проявах її життя [7, 65]. Символічне сприйняття світу має місце не лише в мистецтві, а і охоплює всю сферу суспільних відносин.

Однак енергія символу може бути спрямована і на шкоду людини, коли політики, ідеологи, рекламодавці, менеджери, «гуру» деструктивних культів та тоталітарних сект здійснюють маніпулювання свідомості. Через це сучасна символіка має бути укоріненою у випробуваних тисячоліттями традиційних міфо-релігійних формах, мати з ними живий зв'язок. Людина потребує міфів як парадигм дійсності тому, що вони дозволяють їй знайти шлях до злагодності з довкіллям і не блукати в лабіринті суперечливих істин.

На думку автора важливо звернути увагу на взаємозв'язок кризи особистості з процесом секуляризації, який протягом ХХ ст. досягає апогею в західній цивілізації. Зазвичай, секуляризація розуміється як звільнення різноманітних сфер життя людини від впливу релігії і церкви. Але сучасна ситуація в світі, коли надзвичайно поширюються різноманітні нетрадиційні вірування, окультизм, язичницька магія, потребує певного уточнення. Різноманітні екстравагантні культи, дивовижним чином спотворені східні вірування навряд чи сприяють духовному оздоровленню суспільства. Незважаючи на усі позитиви

мультикультуралізму, існують певні небезпеки. Сприйняття чужої культурно-міфологічної парадигми найчастіше може бути лише поверхневим і тому є небезпека дезорієнтації. Рано чи пізно ренегат усвідомлює свою чужість. Сумнівно, щоб людина західної цивілізації прониклася глибиною сутністю традиційних східних вірувань. Сучасні нетрадиційні вірування: неоязичництво та модерні тлумачення християнства, буддизму, індуїзму – це спотворення традиційних міфів. Але їх поширення викликане споконвічною релігійністю людини. Сучасна людина захищається у просторі обмеженому раціоналізмом і матеріалізмом. Зростання різноманітних нетрадиційних вірувань – це заблудження, але це результат пошуку. Не слід забувати, що темні глибини ірраціонального містять небезпеку деструктивного впливу на людину. Людям потрібна допомога, орієнтири. Всупереч деяким ілюзіям вплив ідеології, науки чи філософії не надто значний. Традиційний міф добре знав і вмів обходити та приборкувати ці темні і небезпечні «закутки».

Глибинна сутність християнських символів торкається питань життя і смерті. Усвідомлення власної смертності і ідеї Страшного Суду радикальним чином може зруйнувати будь-які ідеологічні надбудови. В сучасному суспільстві ідея смерті постійно витісняються з масової свідомості і внаслідок цього ми отримуємо постійне і повільне вмирання взамін повноти життя. У традиційному суспільстві люди ставилася до смерті як до звичайного явища, без особливих страхів, що зумовлювало інше сприйняття життя. Особливість сучасного секуляризованого світу – це страх перед смертю як небуттям. Але для традиційної релігійної свідомості смерть зовсім не означає небуття. Це перехід на інший онтологічний рівень. Сучасна людина не розглядає смерть у світлі релігійного символізму. Відчуваючи страх перед небуттям, вона жене від себе думку про смерть. Але це нічого не дає. Підсвідомо цей страх обумовлює і отруєє її життя. Міфореелігійна свідомість не позбавлена страху смерті, але це не є страх перед небуттям, це муки ініціації, великого випробування для переродження, випробування на твоє достоїнство Царства Небесного (страх Страшного суду у християнській міфології). Недаремно смерть і воскресіння це основа більшості міфореелігійних комплексів. Ініціація завжди символізувала смерть для нового народження. Хрест у християнстві – це не символ смерті, як часто він сприймається буденною

свідомістю, а символ викупу людства для оновленого вічного буття. Проблема в тому, що сучасна гедоністська свідомість не хоче ініціації і тому заперечує її символіку. Тут справа не у знанні, а у волі. Секуляризація Нового часу дала людині свободу, але не виробила сили волі йти складнішим шляхом.

Структура символів багаторівнева і передбачає активну духовну напругу сприйняття. Потрібна сила духу, щоб обійнявши ієрархію символу побачити світ у його цілісній різноманітності. Й. Хейзінга писав: «Символізм був нібито живим подихом середньовічної думки. Звичка бачити усі речі у їх смислового зв'язку одного з іншим і у їх співвідношенні з вічністю підтримувала в світі мислимим образів пишність вже марніючих фарб і давала можливість переходити тілесно не окреслені кордони. Коли ж функція символізації або зовсім відсутня, або стає чимось всього-на-всього механічним, тоді велична споруда споконвічно встановлених Богом залежностей перетворюється у некрополь» [9, 325].

Та все ж хотілося б зазначити, що сучасна ситуація є закономірною і необхідною. Християнство – це релігія свободи. Бог прагне вільного приходу людини до нього. Можливо, сьогодні головне призначення церкви – зберігати свою символіку і, у певний час, за певних обставин (можливо досить трагічних), людство повернеться обличчям до традиційної міфорелігійної символіки. Небезпека насамперед у її спотворенні, заміною симулякрами, маніпуляції нею. Міфологічні символи християнства, будучи архетипними за своєю основою, залишаються життєздатними і у наш час. Вони продовжують своє існування у всіх сферах життя. Особливо це помітно у мистецтві. Реальність міфу у тому, що він вибудовує контекст і структуру життєвого простору. Проблема у тому, що ми не дозволяємо символу бути активним стосовно нас, навпаки, ми оцінюємо його, підлаштовуємо під себе, спотворюючи його сутність, маніпулюємо ним у цілях, які абсолютно чужі його призначенню. У кращому випадку він стає для нас казкою, літературою. Необхідно дати свободу міфічним символам, повернути їх споконвічну сутність, вивільнити з під завалів симулякрів.

Література:

1. Аверинцев С. С. София-Логос. Словарь. – К.: Дух і Літера, 2001. – 460 с.
2. Бодрияр Ж. Символический обмен и смерть / Пер. с фр. С. Зенкина. – М.: Добросвет, 2000. – 387 с.

3. Зенкин С. Жан Бодриар: время симулякров // Бодриар Ж. Символический обмен и смерть. – М.: Добросвет, 2000. – С. 5-48.
4. Булгаков С. Н. Свет невечерний: Созерцания и умозрения. – М.: Республика, 1994. – 415 с. – (Мыслители XX века).
5. Делез Ж. Различие и повторение: Пер. с фр. – СПб.: ТОО ТК «Петрополис», 1998. – 384 с.
6. Манн Т. Доктор Фаустус: Роман: Пер. с нем. – М.: Республика, 1993. – 431 с.
7. Лосев А. Ф. Диалектика мифа // Лосев А. Ф. Философия. Мифология. Культура. – М.: Политиздат, 1991. – С. 21-186.
8. Хейзинга Й. Осень средневековья: Исследования форм жизненного уклада и форм мышления в XIV-XV веках во Франции и Нидерландах / Пер. Д. В. Сильвестрова. – М.: Наука, 1988. – 540 с. – (Пам-ки ист. мысли).